

Dorpen tussen Hondsrug en Hunze

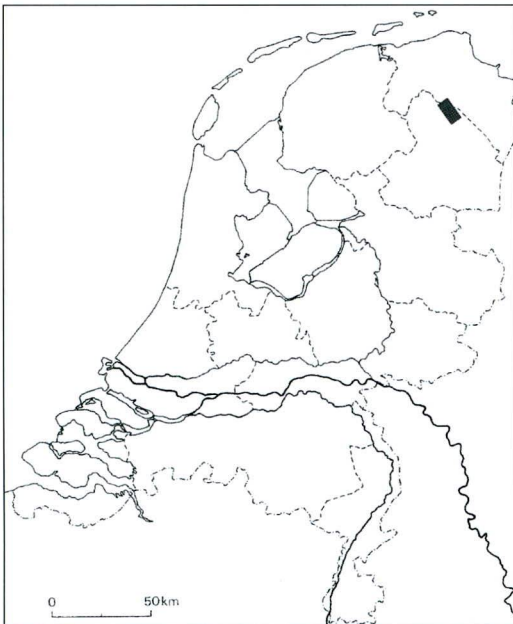
Ontstaan en ontwikkeling van de 'drie Larens'

PIETER DEN HENGST

De naam 'Laren' werd misschien al rond het begin van de jaartelling gebruikt voor de langgerekte nederzetting gelegen bij een bocht in de rivier de Hunze. Over een periode van wel duizend jaar ontstonden hier uiteindelijk de 'drie Larens', de dorpen Noordlaren, Midlaren en Zuidlaren. Door de synthese van archeologische, geografische en historische gegevens kon de bewoningsgeschiedenis van de streek worden gereconstrueerd.

Op de oostflank van de Hondsrug ligt ter hoogte van het Zuidlaardermeer het Drentse dorpje Midlaren. Tot voor kort zagen historici, bijvoorbeeld Blok in het standaardwerk 'Geschiedenis van Drenthe' uit 1985, dit dorp nog als een jonge vestiging in het niemandsland tussen de grote dorpen Zuidlaren en Noordlaren. In de winter van 2003 meldde een amateur-archeoloog aan de provinciaal archeoloog de vondst van talrijke aardewerkscherven bij Midlaren. Deze waren tevoorschijn gekomen bij graafwerk voor de aanleg van een bungalowpark op de locatie De Bloemert aan de oever van het Zuidlaardermeer. De vondst leidde tot één van de grootste archeologische opgravingen

Ligging van het onderzoeksgebied.

die in Drenthe is uitgevoerd. De plek is van ongeveer 400 v.Chr. tot 1000 na Chr. permanent bewoond geweest, zoals bleek uit de 45 opgegraven huisplattegronden. Daarna schoof de nederzetting naar het zuiden en ontwikkelde zich in enkele fasen tot het huidige dorp Midlaren. Er is hier dus een bewoningscontinuïteit gedurende bijna 2500 jaar.

De vondst van deze opmerkelijke nederzetting had natuurlijk nogal wat gevolgen voor onze kennis van de streekgeschiedenis. Om te komen tot een geactualiseerde visie op deze geschiedenis is door de auteur historischgeografisch onderzoek gedaan voor de streek van de drie Larens (Nicolay en Den Hengst, 2008). Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van alle beschikbare archeologische en historische bronnen. Daarnaast zijn verkavelingspatronen op oude kadasterkaarten geanalyseerd en is de geologie, de bodem en het landschap bestudeerd. De doelstelling was door de synthese van gegevens uit verschillende informatiebronnen een consistent beeld van de streekgeschiedenis te ontwikkelen.

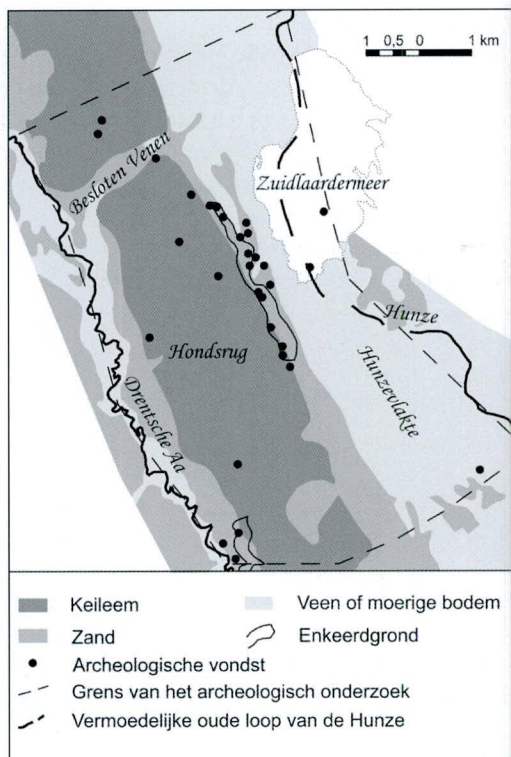
GEOLOGIE EN LANDSCHAP

De ruggengraat van het gebied van de drie Larens wordt gevormd door de heuvels van de Hondsrug, de oostelijke rand van het Drents plateau. Het is vooral de landijsbedekking gedurende de voorlaatste ijstijd, het saalien, die bepalend is geweest voor de vorming van geologie en landschap in dit gebied. In de laatste fase van de ijsbedekking schoof de ijsmassa in zuidzuid-oostelijke richting en vormde ruggen en dalen. De Hondsrug met aan weerszijden de dalen van de Drentsche Aa en de Hunze getuigt hiervan. Bovenop de Hondsrug liet het ijs een laag kei-

leem achter die ervoor zorgde dat de heuvelrug bestand was tegen erosie. Wel wordt de Hondsrug doorbroken door een erosiedal bij de Besloten Venen. Door dit dal waterde ooit de bovenloop van de Drentse Aa af op de Hunze. De diep uitgeslepen dalen van de rivieren werden in de loop van de tijd weer gevuld met sedimenten. Tegen de flanken van de Hondsrug werden aan het eind van de laatste ijstijd (het weichselien) dekzanden afgezet. Na de ijstijd ontstond er in de dalen laagveen. In de streek van de drie Larens bereikt de Hondsrug een hoogte van 9 m +NAP. Het niveau van het vlakke, brede Hunzedal ligt tussen de 0,5 en 2 m +NAP.

LOCATIEKEUZE

Een interessante vraag is hoe de mens in de loop van de tijd gebruik heeft gemaakt van de hiervoor beschreven variatie aan landschappen en bodemgesteldheden. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, werden de archeologische vondsten uitgezet op de geologische kaart. Op het kaartje is ook de verspreiding van de enkeerdgronden weergegeven. Dit zijn de door de mens opgebouwde dikke esdekken die als een bijzonder soort archeologisch artefact zijn te beschouwen. Er bleek een duidelijk verband te bestaan tussen de verspreiding van archeologische vondsten, afkomstig uit de periode van de ijzertijd tot en met de middeleeuwen, en de opbouw van de ondergrond. Bijna alle archeologische vondsten werden gedaan langs de oostflank van de Hondsrug in de zone met de dekzanden waar ook de enkeerdgronden voorkomen. Kennelijk was het aangenaam verblijven op deze goed doorlatende zanden langs de rand van de keileemrug. De zone was hoog en droog genoeg om er te kunnen wonen terwijl er zich op geringe diepte toch heel goed drinkwater bevond. Mits goed bemest was de enigszins vochtige, lichte zandgrond ook zeer geschikt voor akkerbouw. Verder boden de Hunzevlakte en het gebied van de Hondsrug genoeg ruimte voor extensieve veeteelt en waren er voldoende mogelijkheden voor jacht en visvangst.

Op deze vereenvoudigde geologische kaart zijn de archeologische vondsten weergegeven. Ze concentreren zich vooral in het gebied van de dekzanden op de plaats waar de Hunze het dichtst de Hondsrug nadert.

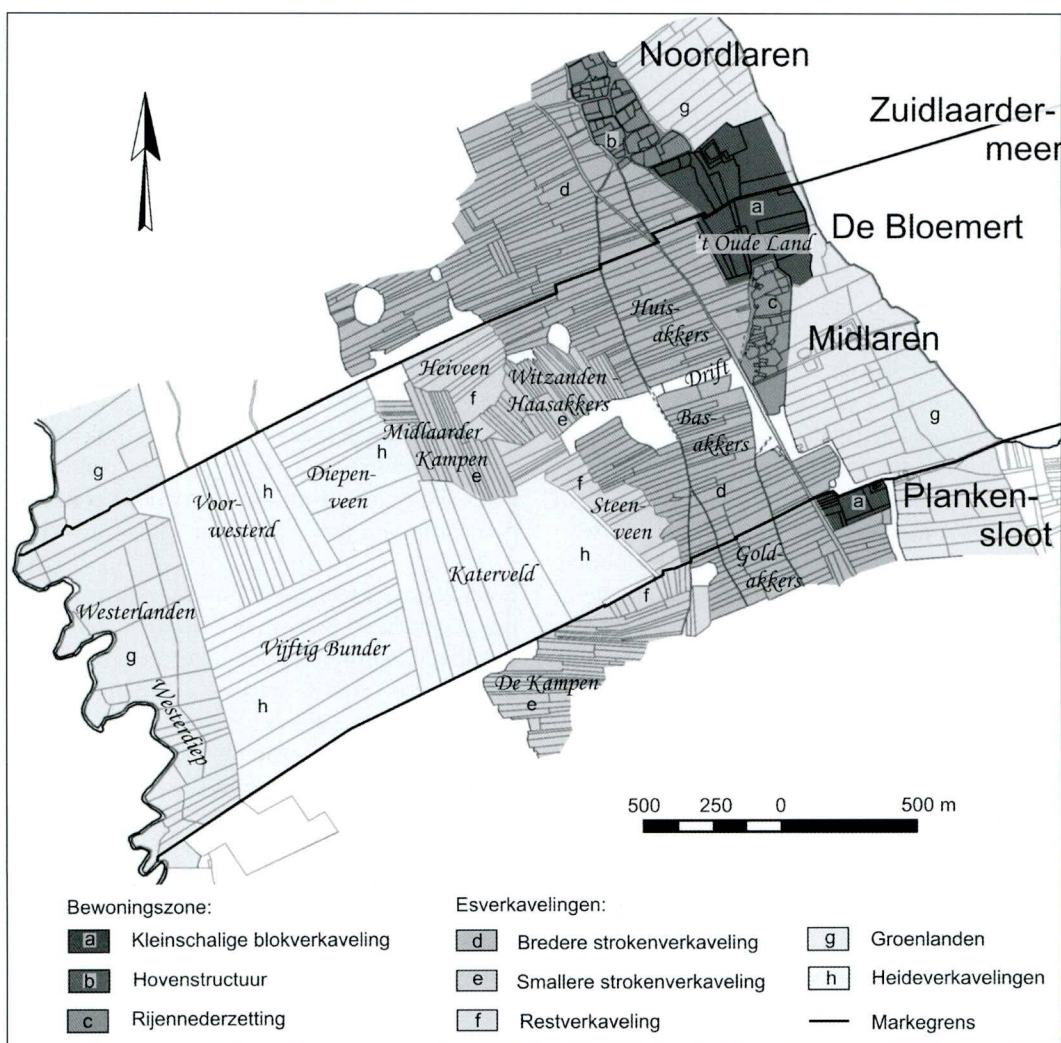
Hoewel er in de geologische structuur in noordzuidrichting langs de Hondsrug weinig variatie is, zien we binnen de dekzandzone een uitgesproken vondstconcentratie ter hoogte van het huidige Zuidlaardermeer. Vóór het ontstaan van het meer in de 13e eeuw stroomde de Hunze hier nauwelijks 500 m van de voet van de Hondsrug. Op geen enkele andere plek in de streek komt de rivier zo dicht bij de heuvelrug. Dit wijst op het belang van de nabijheid van de rivier voor de keuze van de plaats van vestiging. In de loop van de tijd zijn er interessante verschuivingen in het nederzettingspatroon te herkennen; deze komen verderop aan de orde.

VERKAVELINGSPATRONEN

Uit de analyse van de verkavelingspatronen is belangrijke informatie af te leiden over de ontginning en inrichting van het landschap in het verleden. Deze patronen worden bepaald door een aantal factoren, zoals de geologie, hydrolo-

De interpretatie van de verkavelingspatronen in de marke Midlaren en de aangrenzende gebieden in Noordlaren en Zuidlaren.

gie, sociaaleconomische geschiedenis en landbouwtechnieken. Binnen het gebied van de drie Laren heeft het onderzoek zich vooral gericht op de verkavelingen in de marke Midlaren en directe omgeving. Bij de analyse is uitgegaan van de oudste kadaasterkaarten, de minuutplans van 1832. In de figuur zijn de perceelsgrenzen uit 1832 weergegeven samen met een interpretatie van de verkavelingspatronen (zie tabel). De patronen laten een oriëntatie zien die parallel loopt aan landschappelijke structuren als de

soort verkaveling	kenmerken	mogelijke periode verkaveling
bewoningszone:	(1) onregelmatig hoekige blokken	
(a) kleinschalige blokverkaveling	(2) schaakbordpatroon blokken in ladderpatroon	Romeinse tijd en vroege middeleeuwen tot in 8e eeuw
(b) hovenstructuur	erven op een rij langs een weg	9e-10e eeuw
(c) rijennederzetting		10e-11e eeuw
esverkavelingen:	relatief korte, brede stroken,	
(d) bredere strokenverkaveling	vaak secundair gesplitst lange, smalle stroken	9e-12e eeuw
(e) smallere strokenverkaveling	verdeling gronden van	12e-17e eeuw
(f) restverkaveling	mindere kwaliteit	17e eeuw
overige verkavelingen:	brede, rechthoekige kavels,	
(g) groenlanden	onregelmatiger langs rivier regelmatige, brede en zeer	16e-17e eeuw
(h) heideverkavelingen	lange percelen	18e-19e eeuw

Overzicht van de verkavelingspatronen in het studiegebied. Dateringen deels volgens Spek (2004).

Hondsrug en de rivierdalen. De verschillende patronen worden hieronder besproken.

Bewoningszone

Langs de oostelijke rand van de Hondsrug ligt een zone die vanaf de ijzertijd bewoond was. In deze bewoningszone zijn verschillende verkavelingspatronen te herkennen. De oudste wordt aangeduid als de *kleinschalige blokverkaveling*. Oorspronkelijk vormde dit een schaakbordpatroon van verkavelingsblokken met haaks op elkaar staande percelen, ook wel bekend als *Kurzgewannflur*. Indien zones langdurig bewoond waren, zoals bij De Bloemert, kan het patroon echter veel onregelmatiger geworden zijn.

De verkaveling van de kern van het dorp Noordlaren bestaat uit rechthoekige blokken met afgeronde hoeken. Deze structuur ontstaat bij een stelsel van elkaar kruisende wegen. Binnen een blok hebben oorspronkelijk één of meer boerderijen gestaan. Een dergelijk perceel

wordt aangeduid als een hof, vandaar de naam *hovenstructuur*. Deze structuur staat ook wel bekend als de Karolingische blokverkaveling. Ook de kern van Zuidlaren heeft oorspronkelijk een hovenstructuur gehad, maar het karakter is enigszins verloren gegaan door de afronding en samenvoeging van de oorspronkelijk rechthoekige blokken.

Midlaren heeft de structuur van een *rijennederzetting*. De boerderijen liggen dan min of meer naast elkaar langs een weg. Bij Gasselte is een vergelijkbare nederzetting opgegraven die goed is gedateerd, namelijk van de 9e tot 11e eeuw. De rijennederzetting van Midlaren is wat jonger.

Esverkavelingen

Ten westen van de bewoningszone zien we een één tot anderhalve kilometer breed gebied van strookvormige verkavelingen. Binnen dit complex zijn drie patronen te onderscheiden. De oudste is de *bredere strokenverkaveling*. Volgens

De Franse kaart uit 1813 geeft een goed beeld van het landschap zoals het was vóór de grote veranderingen uit de 19e en 20e eeuw. In het dorp Zuidlaren zijn de enigszins afgeronde blokken van de Karolingische blokverkaveling te herkennen.

Spek (2004) is dit verkavelingstype ontstaan in de 9e tot 12e eeuw. In een jongere fase werd het gebied met de *smallere strokenverkaveling* ontgonnen. Er zijn drie complexen van lange, soms zeer smalle percelen te herkennen. Spek plaatst deze verkaveling in de 12e tot 17e eeuw. Tenslotte zijn er de veel jongere *restverkavelingen*. Tussen de eerder verkavelde gronden waren de voor akkerbouw minder geschikte stukken, vaak de moerassige zones, lange tijd ongescheiden gebleven. Uit historische bronnen is bekend dat zij in de 17e eeuw onder de boeren van Midlaren werden verdeeld.

Groenlanden

Langs het Zuidlaardermeer is een strook van brede, rechthoekige kavels te zien. Een tweede gebied met groenlanden ligt in het uiterste wes-

ten van de marke, langs het Westerdiep zoals de Drentse Aa hier heet, en vertoont een wat onregelmatigere, hoekige verkaveling. Dit patroon hangt samen met het bochtige karakter van het riviertje. Volgens Spek zijn de groenlandscheidingen in Drenthe tussen 1570 en 1650 uitgevoerd. Tot dan toe was dit gebied als ongedeelde weidegrond en hooiland in gebruik.

Heideverkavelingen

Ongeveer een kwart van het grondgebied van de marke Midlaren wordt ingenomen door vier grootschalige heideverkavelingen. Het gebied vormde van oudsher *het veld* waar de boeren het vee lieten grazen en plaggen staken voor de potstal. De regelmaat en de grote afmetingen van de percelen zijn een aanwijzing dat de verdeling vrij recent plaatsvond; in ieder geval moet dit voor 1832, het jaar van de kadastraalkaart, geweest zijn.

HET VOORSPEL: DE IJZERTIJD (800 V. CHR. – 0)

In het volgende gedeelte van dit artikel zal geprobeerd worden een reconstructie te maken van de

bewoningsgeschiedenis van de streek van de drie Larens vanaf de ijzertijd. In de ijzertijd liggen er in het gebied op de Hondsrug twee *celtic field* complexen. Celtic fields worden in Drenthe vooral op de keileemgronden gevonden. De zandgronden waren in de late bronstijd verlaten, waarschijnlijk omdat de bodems na de ontbossing geleidelijk waren gedegradeerd en uitgeput door langdurig agrarisch gebruik. Gedurende de ijzertijd nam bevolking in het huidige Drenthe toe. Het is bekend dat een deel van de bevolking naar het noordelijke kweldergebied verhuisde. Mogelijk trokken mensen ook naar de dekzandzone langs de oostflank van de Hondsrug. Hier loopt een zandrug het Hunzedal in die vanaf ongeveer 400 v.Chr. werd bewoond. Deze zandgronden waren enkele eeuwen onbewoond gebleven, zodat de bodem weer geregenereerd zal zijn. We vinden hier in de zone van De Bloemert en Plankensloot zogenaamde ‘zwervende erven’,

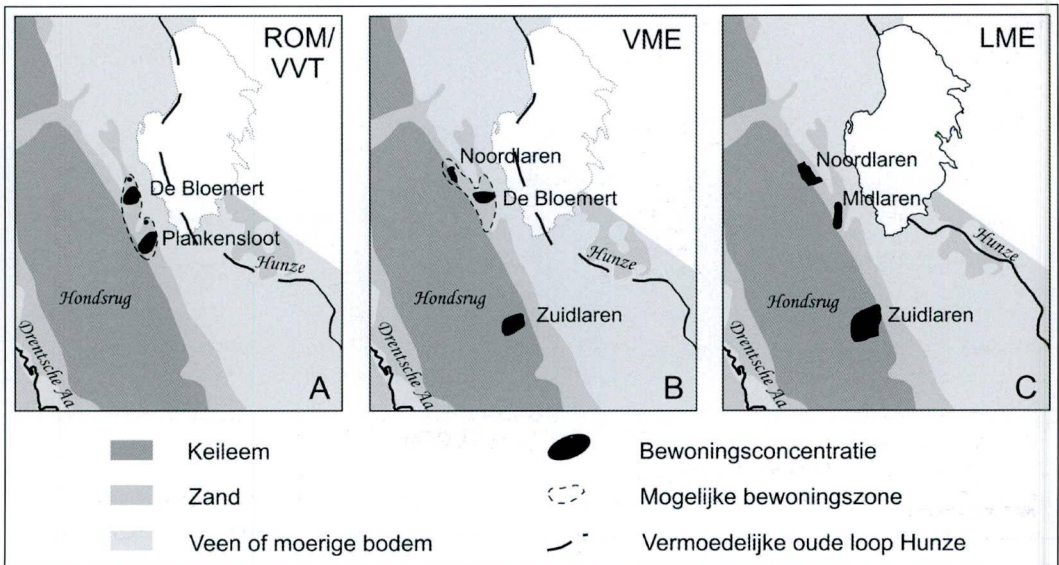
boerderijen die na verloop van tijd steeds op een andere plek herbouwd werden.

EERSTE HOOGTEPUNT: ROMEINSE TIJD EN VOLKSVERHUIZINGSTIJD (0 - 550 NA CHR.)

Langs het Hunzedal bevond zich gedurende de Romeinse tijd en de volksverhuizingstijd een bewoond gebied met daarin nederzettingen bij De Bloemert en Plankensloot. De Bloemert beleefde haar hoogtepunt in de 2e en 3e eeuw na Chr. Uit de archeologische opgraving bleek dat er een klein dorpje van twee of drie boerderijen was, gelegen binnen een omheining. De vondst van honderden scherven van geïmporteerd aardewerk toont aan dat er veel contact was met de Romeinen. De Bloemert was toen een nederzetting van regionaal belang. Dit kan verklaard worden door de ligging van de plaats op de oever van de Hunze (het Zuidlaardermeer bestond nog niet) in het grensgebied tussen de zandgronden van het Drents plateau en het terpengebied: een ideale locatie voor de uitwisseling van goederen.

De inwoners van dit dorpje hielden zich bezig met akkerbouw en veeteelt, maar er waren ook ambachtelijke activiteiten zoals pottenbakken,

Veranderingen in het bewoningspatroon in de streek van de drie Larens. A: Romeinse tijd en volksverhuizingstijd, B: tweede helft van de vroege middeleeuwen, C: midden van de late middeleeuwen. Schaal 1 : 200.000.

textiel weven en ijzer smeden. Er is een groot aantal ijzerslakken gevonden, zowel uit de Romeinse tijd als uit de vroege middeleeuwen en er zijn kuilen die als smeedhaard hebben gediend. Waarschijnlijk was moerasijzererts uit het Hunzedal de grondstof voor de ijzerproductie.

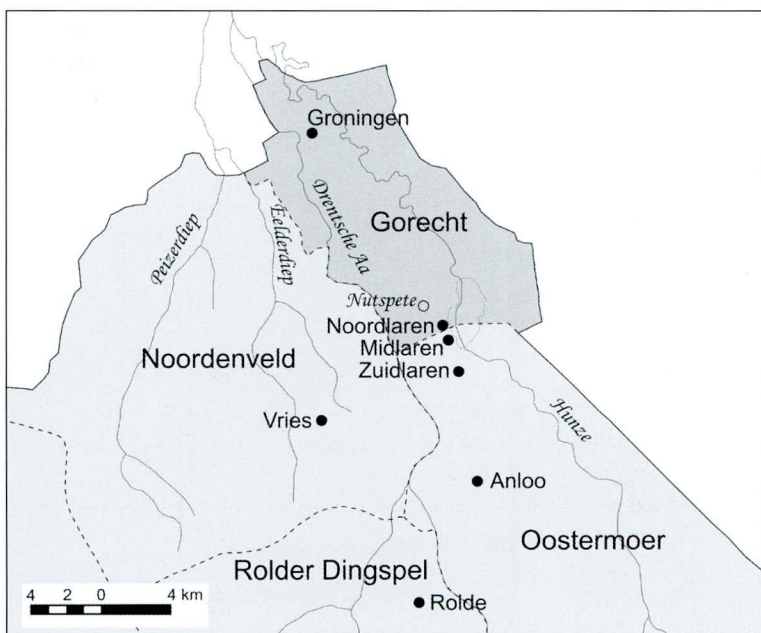
Bij Plankensloot, iets minder dan één kilometer ten zuiden van De Bloemert, lag een dorpje met daarbij ook een groot grafveld. Het grafveld is nog maar gedeeltelijk onderzocht, er zijn tot nu toe 65 begravingen aangetoond. Misschien waren ook de bewoners van De Bloemert wel gebruikers van deze dodenakker bij Plankensloot, want op De Bloemert zelf zijn maar heel weinig graven aangetroffen. De nederzetting Plankensloot werd in de 6e eeuw door de bewoners verlaten.

Opmerkelijk is dat er uit de Romeinse tijd en de volksverhuizingstijd maar twee nederzettingen van belang in het onderzoeksgebied bekend zijn. Het is goed mogelijk dat de streek waarin De Bloemert en Plankensloot liggen toen al *La-*

ren werd genoemd, van welke naam de latere plaatsnamen zijn afgeleid. 'Laar' betekent *bosweide in laaggelegen gebied*. De naam verwijst dan naar de weidegrond in het Hunzedal die in de loop van de ijzertijd door het terugdringen van het beekdalbos beschikbaar kwam, zoals uit het palynologisch onderzoek is gebleken.

DE DUISTERE VROEGE MIDDELEEUWEN (550 - 1050 NA CHR.)

Gedurende de vroege middeleeuwen stonden er steeds een paar boerderijen op de locatie De Bloemert. Het verkavelingstype dat kenmerkend is voor de eerste helft van de vroege middeleeuwen (vóór 800) is de kleinschalige blokverkaveling. Er is een verband tussen het voorkomen van dit patroon en de oorspronkelijke locatie van de Drentse esdorpen. De verkaveling valt samen met het akkergebied waarbinnen de bewoning zich van tijd tot tijd verplaatste. Dit verkavelingspatroon is te zien aan de noordkant van Zuidlaren. Onder het dikke esdek is hier aardewerk uit de 6e of 7e eeuw gevonden. Dit

Noord-Drenthe in de middeleeuwen.

Historisch kader: Noord-Drenthe in de middeleeuwen

Er zijn geen historische bronnen over Noord-Drenthe uit de periode vóór de komst van de Franken. Tussen 772 en 804 werd Noordoost-Nederland door Karel de Grote ingelijfd in het Frankische rijk, waarna Drenthe een Frankisch graafschap werd. Drenthe was toen ingedeeld in ding- spelen: Zuidlaren en Midlaren bevonden zich in het dingspel Oostermoer. Noordlaren lag in het Gorecht, de streek ten zuiden van de huidige stad Groningen, dat oorspronkelijk bij Drenthe hoorde. Tussen 800 en 1000 zijn de zes moederkerken van Drenthe gesticht. Zuidlaren behoorde tot de kerk van Anloo, Midlaren bij het kerspel Zuid-laren. De kerk van Noordlaren was echter een dochterkerk van de St.-Maartenskerk in Groningen.

In de 11e eeuw streefden de Duitse koningen er naar om de bisschoppen ook wereldlijk gezag te geven. Dit staat bekend als het rijkskerkensysteem. Hiermee moest een tegenwicht worden geboden aan de erfelijke macht van graven en hertogen. In 1046 werd daarom het graafschap Drenthe aan de bisschop van Utrecht geschonken. Hij kreeg ook de overheidsrechten in het Gorecht, zodat hij de macht in beide gebieden in handen had.

Omstreeks 1150 komt er een definitieve scheiding tussen het Gorecht en Drenthe. Bisschop Hartbert van Bierum geeft dan de prefectuur van Groningen (inclusief het Gorecht) in leen aan zijn broer Leffard. Zijn broer Ludolf wordt burggraaf van Coevorden en krijgt het gezag over Drenthe. Een anonieme schrijver heeft de verwickelingen die hiervan het gevolg zijn vastgelegd in een kroniek uit 1233, die bekend staat als de Narracio. Het leek een slimme zet om naaste familieleden op belangrijke posten te benoemen, maar dit pakte verkeerd uit: tussen de opeenvolgende bisschoppen en hun leenmannen zijn er voortdurend conflicten, culminerend in 1227 in de bekende slag bij Ane in Zuid-Drenthe, waar bisschop Otto II het leven liet. In de jaren hierna kregen deze conflicten een vervolg in Noord-Drenthe. Hier vinden in de periode van 1228 tot 1232 schermutselingen plaats tussen enerzijds de troepen van de bisschop en zijn bondgenoten (waaronder de stad-Groningers) en anderzijds de heer van Coevorden en de Drenten. De gevechten vonden veelal plaats bij het bolwerk Nutspete, ten noorden van Noordlaren. Tijdens de gevechten werd in 1232 ook het dorp 'Laren' inclusief de kerk platgebrand. Het is een onderwerp van debat onder historici en archeologen of dit Noordlaren of Zuidlaren was.

is een aanwijzing dat de voorloper van het dorp Zuidlaren onder deze es gezocht moet worden. Bij De Bloemert wordt een blokverkaveling aangetroffen die veel onregelmatiger is omdat de plaats langdurig bewoond is geweest. Ook bij Plankensloot is nog een relict van de kleinschalige blokverkaveling te zien. Ten westen van De Bloemert is een huisplattegrond blootgelegd die uit de 7e of 8e eeuw dateert. Het huis bevindt zich in het gebied met de onregelmatige verkaveling van De Bloemert dat zich uitstrekt tot aan Noordlaren. In die tijd kende het bewoonde gebied van De Bloemert daarom mogelijk een uitbreiding in de richting van het huidige Noordlaren. Bij de archeologi-

sche opgraving is gebleken dat de bewoning van De Bloemert zich in de tweede helft van de vroege middeleeuwen enigszins in zuidelijke richting verplaatste. Er ontstond een grotere afstand tot het huidige Noordlaren. Wellicht is in deze periode de nederzetting op De Bloemert opgesplitst en werd er door enkele bewoners een nieuwe nederzetting met de naam Noordlaren gesticht.

De kern van het huidige dorp Zuidlaren is vermoedelijk ook ontstaan in de tweede helft van de vroege middeleeuwen door verplaatsing van de eerder genoemde voorloper van het dorp. Zowel Zuidlaren als Noordlaren heeft een hovenstructuur welke mogelijk teruggaat tot de 9e

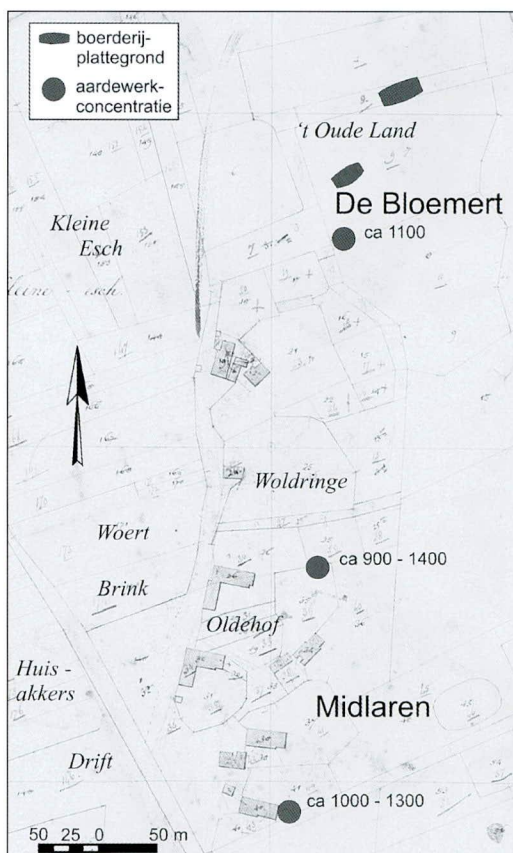
en 10e eeuw. Archeologische vondsten uit de vroege middeleeuwen ontbreken echter in de kern van beide dorpen.

De toename van de bevolking en betere landbouwmethoden en -technieken na het jaar 800 waren de aanleiding voor de ontginning van de es, nu in de vorm van de strokenverkaveling. Uit palynologisch onderzoek is gebleken dat de graanverbouw in deze periode nog kleinschalig was en daarom vooral voor eigen gebruik bedoeld (Woldring et al., 2008).

LATE MIDDELEEUWEN (1050-1500)

Tegen het einde van de vroege middeleeuwen heeft de bewoning zich geleidelijk van De Bloemert naar de plek van het historisch bekende Midlaren verplaatst. Hier worden archeologische vondsten gedaan uit de 10e eeuw en jonger. De 19e-eeuwse kadasterkaart laat een stuk of zeven boerderijen zien die aan een weg liggen. Als de jongste boerderijen van De Bloemert (10e en 11e eeuw) op de kaart van het 19e-eeuwse Midlaren worden weergegeven, blijken ze min of meer in het verlengde van dit dorp te liggen. Samen met de archeologische vondsten vormt dit een aanwijzing dat Midlaren in de 10e eeuw is ontstaan als voortzetting van de zich naar het zuiden verplaatsende nederzetting De Bloemert. In het midden van de 11e eeuw kwam het terrein van De Bloemert in gebruik als akkerland. Omdat dit gebied tot in recente tijd de veldnaam 't Oude Land droeg, is er in het collectieve geheugen de herinnering gebleven aan de bewoning van bijna duizend jaar eerder.

De verplaatsing van de nederzetting in zuidelijke richting is bevorderd door de toenemende vernatting van de Hunzevlakte waardoor de graslanden niet meer gebruikt konden worden. Dit hing samen met het ontstaan van het Zuidlaardermeer. Dit meer bereikte vermoedelijk in de tweede helft van de 13e eeuw haar huidige omvang. Een voorloper van het Zuidlaardermeer was het noordelijker gelegen *Northlare mare*. Dit meertje breidde zich uit door vervevingsactiviteiten in het bovenstroomse gebied

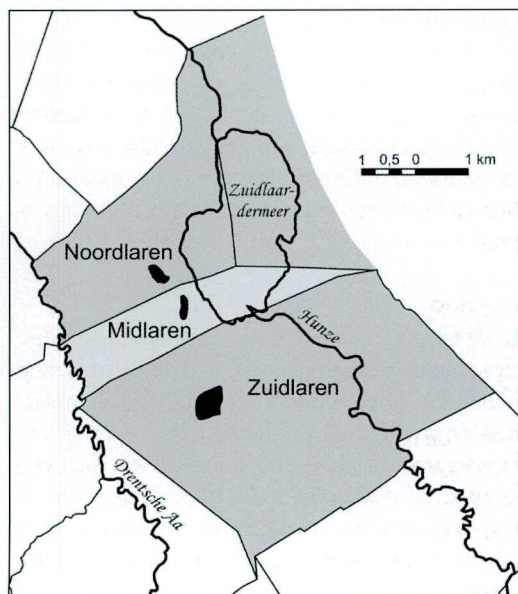
Kadasterkaart uit 1832 van Midlaren, met daarop ook de plaats van de jongste huizen van de nederzetting De Bloemert, aangetroffen bij de archeologische opgraving. De bewoners van De Bloemert verhuisden waarschijnlijk rond het jaar 1000 naar Midlaren.

van de Hunze waardoor de watertoevoer periodiek toenam. Daarnaast speelde in die tijd de toenemende invloed van de zee een rol. In verband met het transport van turf naar de stad Groningen was de Hunze enigszins gekanaliseerd: de loop van de rivier ten zuiden van het Zuidlaardermeer was in de jaren vóór 1284 naar het oosten verlegd. Ook deze verstoring bevorderde het ontstaan van het meer.

Een belangrijke reden voor de bewoners van De Bloemert om hun nederzetting te verplaatsen

zal echter vermoedelijk ook de meer centrale ligging van hun nieuwe woonplaats geweest zijn, op ongeveer gelijke afstand van de noordelijke en zuidelijke markegrenzen. Midlaren ligt bij het centrale knooppunt van de marke, waar de *drift* naar de veldgronden en de groenlanden langs het Westerdiep begint. De marke Midlaren had een opvallend klein oppervlak, dat nog kleiner werd door het ontstaan van het Zuidlaardermeer. Hierdoor nam het aantal van zes of zeven boerderijen vanaf het einde van de vroege middeleeuwen nog maar heel weinig toe. In Zuidlaren nam het aantal boerderijen wel toe, van ongeveer 20 omstreeks het jaar 1000 tot 28 in 1264. De stenen kerk werd omstreeks 1250 gebouwd, net buiten de Karolingische blokstructuur van het dorp. Misschien stond er in Zuidlaren, dat een belangrijk dorp was, al eerder een houten kerk, maar hierover is niets bekend.

Ligging van de marken Noordlaren, Midlaren en Zuidlaren. Het gebied aan de oostkant van het Zuidlaardermeer en de Hunze hoorde na het ontstaan van het meer in de 13e eeuw niet meer bij Noordlaren.

DE STAD GRONINGEN ALS MACHTSFACTOR VANAF HET JAAR 1000

Omstreeks het jaar 1000 bevinden zich ter hoogte van de huidige provinciegrens de tweelingdorpen Noordlaren en Midlaren (De Bloemert). De afstand tussen beide nederzettingen is minder dan 500 m. Uitgaande van het aantal *schuldmudden*, een jaarlijks aan de bisschop te betalen belasting, tellen Noordlaren en Midlaren op dat moment respectievelijk 11 en 6 boerenerven. Dan beginnen zich ontwikkelingen af te tekenen die ingrijpende gevolgen zullen hebben op economisch en politiek gebied. De plaats Groningen, tot het jaar 1000 niet veel meer dan een gewoon 'Drents' dorp, maakt een sterke groei door en ontwikkelt zich in de volgende eeuwen tot de dominante macht in de regio (Boersma et al., 1990). Uit palynologisch onderzoek is gebleken dat na het jaar 1000 in het gebied van de Larens de graanverbouw explosief toeneemt (Woldring et al., 2008). Er ontstond een landbouwgebied van formaat met een productie die de lokale vraag moet hebben overstegen. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat dit productieoverschot bestemd was voor de groeiende bevolking van de stad Groningen of via de stad naar elders werd geëxporteerd.

Om de productiegroei mogelijk te maken zal de esontginning krachtig ter hand zijn genomen. Als een soort front dat van oost naar west rolde, zijn vanaf de noordzuidlopende wegen de ontginningsblokken uitgelegd. Deze bredere strokenverkaveling vormt een ononderbroken zone in de dorpsgebieden van de drie Larens. De markegrenzen zijn langs perceelsgrenzen getrokken, waarbij de grens soms verspringt. Dit wijst erop dat de markegrenzen pas definitief zijn vastgelegd na de voltooiing van deze ontginning. Tijdens deze ontginningsfase bestonden de marken kennelijk nog niet of de markegrenzen waren nog niet uitgezet.

Aanvankelijk staan zowel het Gorecht als Drenthe onder het gezag van de bisschop maar omstreeks 1150 ontstaat er een politieke scheiding tussen het Gorecht en Drenthe (zie histo-

In de stenen kerk van Noordlaren uit ongeveer 1200 zijn de sporen van een houten voorganger gevonden.

risch kader). Gespeculeerd kan worden dat de reden voor deze afsplitsing was dat de stad Groningen meer grip wilde hebben op het Gorecht om zo verzekerd te zijn van de graanleveranties. In Noordlaren wordt mogelijk rond 1150 een klein houten kerkje gebouwd, een voorloper van de huidige stenen kerk uit circa 1200. Er bestaat wellicht verband tussen de bouw van dit kerkje en de politieke ontwikkelingen van dat moment. Noordlaren ligt immers in het Gorecht en is nu een grensdorp geworden. Een intrigerende gedachte is dat de kerk is gebouwd op instigatie van de nieuwe machthebber in Groningen die zijn gebied met een *territorial marker* wilde afbakenen. Toch is het merkwaardig dat de grens van het Gorecht tussen de nauw verwante tweelingdorpen Noordlaren en Midlaren werd getrokken.

De laagte bij de Besloten Venen ten noorden van Noordlaren zou als natuurlijke scheiding veel logischer zijn dan de huidige grens die schijnbaar willekeurig tussen de dorpen ligt. Erg zeker is het verloop van de oorspronkelijke grens overigens niet. Er is ook wel verondersteld dat het zuidelijk deel van het Gorecht in bepaalde perioden in Drentse handen was omdat de burcht Nutspete, gelegen bij de Besloten Venen, gezien werd als een Drents verdedigingswerk.

EPILOOG

In de loop van de 11e en 12e eeuw zal de definitieve territoriumafbakening van de drie marken hebben plaatsgevonden. We hebben gezien dat met de afscheiding van het Gorecht er omstreeks 1150 een scheiding komt tussen Noordlaren en Midlaren. In een oorkonde uit 1160 wordt gesproken van de *tribus Laribus*, de drie Larens. Ook is genoemd dat de Midlaarders na het jaar 1000 in het centrum van hun marke zijn

gaan wonen, een aanwijzing dat de territoria belangrijker werden. En bij de eerste strokenverkeveling van de es werd nog geen rekening gehouden met de markengrenzen, terwijl bij de jongere verkeveling met de lange smalle stroken vanaf de 12e eeuw dit duidelijk wel het geval was. Omstreeks 1300, als de dorpen duidelijk op de kaart staan, telt Noordlaren ongeveer 17 boerderijen, Midlaren 9 en Zuidlaren 29. Zuidlaren, gelegen op een kruispunt van wegen, ontwikkelt zich verder tot een streekcentrum in Noord-Drenthe. Noordlaren met een eigen kerk en een redelijk groot oppervlak is een belangrijk agrarisch dorp. Midlaren tot slot, ingeklemd tussen twee grote buren en beroofd van een deel van haar grondgebied door het ontstaan van het Zuid-laardermeer, is altijd een klein dorp gebleven.

Villages between Hondsrug and Hunze, origin and development of the 'three Larens'

On the boundary between the provinces of Drenthe and Groningen lie the villages of Noordlaren, Midlaren and Zuidlaren, also known as the three Larens. A recent archeological excavation exposed a settlement (De Bloemert) which was permanently occupied from about 400 BC until 1000 AD. In order to put this village into a regional historical context, an integrated study into the archeology, geography and history of the region was performed.

For many centuries, people considered the site of De Bloemert an attractive place to live because

here in the old days the river Hunze skirted the sandy flanks of the Hondsrug ridge. From this settlement emerged the villages of Midlaren and Noordlaren in the Carolingian period, while at the same time the village of Zuidlaren came into existence.

After the year 1000, the dominance of the town of Groningen made itself felt in the region. Large areas of the Hondsrug were taken into production for the growing of corn, probably to feed the inhabitants of this town. Around 1150 the influence of Groningen led to the establishment of the border between Groningen and Drenthe. At the same time the increased importance of territoriality led to the establishment of the marken, the local communes.

LITERATUUR

- BOERSMA, J.W., J.F.J. VAN DEN BROEK EN G.J.D. OFFERMAN (1990). Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen, Bedum.
- NICOLAY, J.A.W. EN P. DEN HENGST (2008). Synthese: De Bloemert in een regionale context. In: J.A.W. NICOLAY (RED.). Opgravingen bij Midlaren. 5000 jaar wonen tussen Hondsrug en Hunzedal. Groningen, pp. 577-622.
- SPEK, T. (2004). Het Drentse esdorpenlandschap, een historisch-geografische studie. Utrecht. (dissertatie Wageningen Universiteit)
- WOLDRING, H., Y.R. NIESINK-VAN DER VEEN EN P. CLEVERINGA (2008). Vegetatiehistorie van de onverveende pingo 'De Oorsprong' (Noordlaren, Gr.). In: Paleo-aktueel 19, pp. 174-183.